

LBRIS

We know
books

Bleu

Copyright © Edition du Seuil 2000 et 2006

Copyright © 2020 Editura For You

Toate drepturile asupra versiunii în limba română aparțin Editurii For You.
Reproducerea integrală sau parțială, sub orice formă, a textului din această carte este posibilă numai cu acordul prealabil al Editurii For You.

Redactare: Sabina Lungu

Tehnoredactare: Anca Șerbu

Design copertă: Răzvan Mera

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

PASTOUREAU, MICHEL

Albastru : istoria unei culori fascinante / Michel Pastoureau; trad. din lb. franceză de Andra-Ioana Soceanu. - București : For You, 2022

ISBN 978-606-639-425-3

I. Soceanu, Andra-Ioana (trad.)

74

Michel Pastoureau

ALBASTRU

Istoria unei culori fascinante

Traducere din limba franceză de
Andra-Ioana Soceanu

Editura For You

- Barash, Moshe, *Light and Color in the Italian Renaissance Theory of Art*, New York, 1978
- Dittmann, L., *Farbgestaltung und Fartheorie in der abendländischen Malerei*, Stuttgart, 1987
- Gavel, Jonas, *Colour. A Study of its Position in the Art Theory of the Quattro- and Cinquecento*, Stockholm, 1979
- Hall, Marcia B., *Color and Meaning. Practice and Theory in Renaissance Painting*, Cambridge (Mass.), 1992
- Imdahl, Max, *Farbe. Kunsttheoretische Reflexionen in Frankreich*, München, 1987
- Kandinski, Vasili, *Ueber das Geistige in der Kunst*, München, 1912
- Le Rider, Jacques, *Les Couleurs et les Mots*, Paris, 1997
- Lichtenstein, Jacqueline, *La Couleur éloquente. Rhétorique et peinture à l'âge classique*, Paris, 1989
- Roque, Georges, *Art et Science de la couleur. Chevreul et les peintres de Delacroix à l'abstraction*, Nîmes, 1997
- Shapiro, A.E., „Artists' Colors and Newton's Colors“, în *Isis*, vol. 85, 1994, pp. 600-630
- Teyssèdre, Bernard, *Roger de Piles et les débats sur le coloris au siècle de Louis XIV*, Paris, 1957

De același autor la Editura For You:

Negru. Istoria unei culori tulburătoare

Verde. Istoria unei culori magice

Roșu. Istoria unei culori incitante

Cuprins

Introducere. Culoarea și cronicarul ei	5
O culoare discretă	
De la origini până în secolul al XII-lea	13
O culoare nouă	
Secolele XI–XIV	50
O culoare morală	
Secolele XV–XVII	84
Culoarea preferată	
Secolele XVIII–XX	122
Bibliografie	181

INTRODUCERE

Culoarea și cronicarul ei

Culoarea este în egală măsură un fenomen natural și un construct cultural complex, rebel față de orice generalizare, ba chiar față de orice analiză. Implică multe probleme dificile. Acesta este, fără îndoială, motivul pentru care există puține lucrări serioase ce-i sunt dedicate, fiind chiar mai rare acelea care consideră cu precauție și în mod adecvat studiul culorii dintr-o perspectivă istorică.

Dimpotrivă, mulți autori preferă să jongleze cu spațiul și timpul și să caute așa-numitele adevăruri universale sau arhetipale despre culoare. Dar pentru istorie acestea nu există. Culoarea este, în primul rând, un fapt al societății. Nu există un adevăr transcultural al culorii, cum pretind unele lucrări pe baza unor cunoștințe neurobiologice neaprofundate sau, mai rău, unele perspective psihologice îndoielnice. Astfel de cărți aglomerează din nefericire bibliografia pe această temă.

Istoricii sunt mai mult sau mai puțin de vină pentru acest lucru, pentru că au vorbit rareori despre culori. Cu toate

acestea, pentru tăcerea lor există diverse motive care sunt, de fapt, documente istorice. În principiu, se referă la dificultățile de a vedea culoarea ca obiect istoric în sine. Aceste dificultăți sunt de trei feluri. Primele sunt documentare. Noi vedem culorile așa cum ne-au fost transmise din trecut, nu în forma lor pură. Le vedem în condiții diferite de iluminare, care nu au nicio legătură cu acelea cunoscute de către societățile precedente. De zeci și zeci de ani, ne-am obișnuit să studiem imaginile și obiectele din trecut prin intermediul fotografiilor alb-negru și, în ciuda răspândirii fotografiei color, reflecția și modul nostru de gândire par să fi rămas și ele în alb și negru.

A doua dificultate este metodologică: când vine vorba despre culoare, toate problemele trebuie considerate simultan: fizice, chimice, materiale, tehnice, dar și iconografice, ideologice, emblematice, simbolice. Cum să rezolvăm aceste probleme? În ce ordine să punem întrebările corecte? Cum să stabilim grile de analiză prin care să studiem imaginile și obiectele colorate?

Niciun cercetător, nicio echipă, nicio metodă nu a reușit încă să rezolve aceste dificultăți, fiecare a rămas cu tendința de a selecta dintre datele și problematicile de toate felurile pe care le presupune culoarea pe acelea care au legătură cu ceea ce caută să demonstreze. De asemenea, lasă deoparte tot ce poate deranja în raport cu demonstrația lor.

Acesta este, evident, un mod greșit de a lucra. Tentația este adesea de a asocia obiectele și imaginile cu informațiile pe care ni le aduc textele, în timp ce metoda potrivită – cel puțin într-o primă etapă a analizei – ar fi să procedăm așa cum fac istoricii preistoriei (care, în lipsa textului, trebuie să analizeze picturile rupestre): să deducem din aceste imagini și din aceste obiecte anumite semnificații, logici și sisteme, de

exemplu prin studiul frecvenței și lipsurilor, aranjamentelor și distribuțiilor relațiilor dintre sus și jos, stânga și dreapta, față și spate, centru și periferie. Pe scurt, este nevoie de o analiză structurală internă cu care ar trebui să înceapă orice studiu al imaginii sau al obiectului în ceea ce privește culorile sale (ceea ce nu înseamnă că studiul trebuie să se și oprească acolo).

A treia dificultate este epistemologică: este imposibil să proiectăm ca atare în imagini, monumente și obiecte produse în secolele trecute definițiile, concepțiile și clasificările noastre actuale asupra culorii. Nu erau acelea ale societății din trecut (și poate că nu vor fi acelea ale lumii de mâine...). Pericolul anacronismului îl pândește pe istoric – pe istoricul de artă poate mai mult decât pe oricare altul. Dar când vine vorba despre culoare, definiții și clasamente, pericolul pare și mai mare.

Să ne amintim, de exemplu, că timp de secole albul și negrul au fost considerate drept culori în sine; că spectrul și ordinea spectrală a culorilor nu erau cunoscute înainte de secolul al XVII-lea; că legătura dintre culorile primare și culorile complementare a apărut treptat în timpul aceluiași secol și nu s-a instituit cu adevărat decât în secolul al XIX-lea; că opoziția dintre culorile calde și culorile reci este pur convențională și funcționează diferit în diferite epoci (în Evul Mediu, de exemplu, albastrul este o culoare caldă) și în societăți diferite. Spectrul, cercul cromatic, noțiunea de culoare primară, legea contrastului simultan, distincția conurilor și bastonașelor din retină nu sunt adevăruri eterne, ci doar etape în istoria cunoașterii. Să nu le privim ca adevăruri imuabile.

În lucrarea mea anterioară, m-am gândit la aceste probleme epistemologice, metodologice și documentare cu numeroase ocazii și nu doresc să mă concentrez asupra lor în

lucrarea de față.¹ Deși acoperă în mod necesar câteva dintre ele, această carte nu le este dedicată în totalitate.

De asemenea, nu este dedicată nici contribuției imaginilor sau operelor de artă la istoria culorilor – o poveste care, în multe privințe, rămâne a fi construită. Dimpotrivă, dorește să se bazeze pe documente diverse pentru a lua în considerare istoria culorilor sub toate aspectele sale și a arăta că nu poate fi redusă doar la domeniul artistic. Istoria picturii este unul dintre aspecte, pe când istoria culorilor este ceva mult mai amplu. Este păcat că majoritatea lucrărilor dedicate problemelor istorice ale culorii s-au limitat la domeniul pictural sau artistic, uneori la domeniul științific.²

Miza reală este în altă parte, deoarece orice istorie a culorilor nu poate fi decât o istorie socială. Pentru istoric, ca și pentru sociolog sau antropolog, culoarea este definită în primul rând ca un fapt al societății. Societatea este cea

¹ M. Pastoureau, „Vers une histoire sociale des couleurs“, în *Couleurs, images, symboles. Études d'histoire et d'anthropologie*, Paris, 1989, pp. 9-68; „Une histoire des couleurs est-elle possible?“, în *Ethnologie française*, vol. 20/4, octombrie-decembrie 1990, pp. 368-377; „La couleur et l'historien“, în B. Guineau (ed.), *Pigments et colorants de l'Antiquité et du Moyen Age*, Paris, CNRS, 1990, pp. 21-40. Această carte e rezultatul mai multor seminare pe care le-am susținut; o primă versiune a precedat-o: „Jésus teinturier. Histoire symbolique et sociale d'un métier réprouvé“, în *Médiévales*, nr. 29, 1995, pp. 43-67.

² Tipică în această privință e cartea lui John Gage, *Color and Culture. Practice and Meaning from Antiquity to Abstraction*, Londra, Thames and Hudson, 1993. Fără îndoială, e cea mai ambițioasă și mai voluminoasă lucrare consacrată vreodată istoriei culorilor. În ciuda titlului, trece cu vederea aproape complet practicile sociale ale culorii, adică faptele de lexic și problemele de vocabular, codurile vestimentare și vopselele, emblemele și codurile sociale (blazoane, steaguri, semne și simboluri). Se limitează la întrebări legate de istoria științei și a artei. Vezi articolul meu din *Les Cahiers du Musée national d'art moderne* (Paris), nr. 54, iarna 1995, pp. 115-116.

care „face“ culoarea, care îi conferă definiția și semnificația, îi construiește codurile și valorile, îi organizează practicile și îi determină problemele.

Acest rol nu îi revine artistului sau savantului, cu atât mai puțin biologiei ființelor umane sau spectacolului naturii. Problemele culorilor sunt, în primul rând, probleme sociale, pentru că ființele umane nu trăiesc singure, ci în societate. Nerecunoașterea acestui fapt ar duce la o neurobiologie reduționistă sau la un scientism periculos și orice efort de a construi o istorie a culorilor ar fi în zadar.

Pentru a întreprinde acest lucru, munca istoricului este dublă. Pe de o parte, el trebuie să încerce să identifice care ar fi putut fi universul culorilor pentru diferitele societăți care ne-au precedat, luând în considerare toate componentele acestui univers: lexicul și denumirile, chimia pigmentului și tehnicile de vopsire, sistemele de vestimentație și codurile care stau la baza ei, locul culorii în viața de zi cu zi și în cultura materială, reglementările emise de autorități, învățăturile morale ale oamenilor Bisericii, speculațiile oamenilor de știință, creațiile artiștilor. Nu lipsesc nici domeniile de cercetare și reflecție, care ridică multe întrebări.

Pe de altă parte, în diacronie, limitându-se la o anumită cultură, istoricul trebuie să studieze practicile, codurile și sistemele, precum și mutațiile, disparițiile, inovațiile sau fuziunile care afectează toate aspectele. Ceea ce, contrar a ceea s-ar putea crede, este poate o sarcină și mai dificilă decât prima.

În această abordare duală, toate documentele trebuie investigate: culoarea este în esență un domeniu transdocumentar și transdisciplinar. Dar unele domenii se dovedesc a fi mai de folos decât altele, spre exemplu acela al lexicului. Aici, ca în altă parte, istoria cuvintelor ne aduce la cunoștință trecutul prin informații numeroase și relevante; sub

aspectul culorii, ea subliniază faptul că, în orice societate, funcțiile sale principale sunt de a clasifica, marca, proclama, asocia sau contrasta, mai ales în ceea ce privește coloranții, țesăturile și îmbrăcămintea. Probabil că aici există probleme referitoare la chimie, tehnice, materiale și profesionale, precum și sociale, ideologice, emblematice și de simbolizare.

Pentru istoricul Evului Mediu, de exemplu, mai importantă decât vitraliul, fresca sau pictura de panou și decât miniatura în sine (și, desigur, în strânsă legătură cu aceste diferite documente) sunt coloranții, țesătura și îmbrăcămintea, oferind cel mai solid, extins și relevant material documentar.

Această carte nu se limitează la Evul Mediu, dar nici nu pretinde că poate construi o adevărată istorie a culorilor în societățile occidentale, ci își dorește doar să pună temele. Pentru a face acest lucru, ia ca linie directoare istoria culorii albastre, din Neolitic până în secolul XX. De fapt, istoria albastrului evidențiază o adevărată problemă istorică: pentru popoarele din Antichitate, albastrul are o importanță redusă; pentru romani, este chiar dezagreabil și degradant: este culoarea barbarilor. Dar astăzi albastrul este de departe culoarea preferată a tuturor europenilor, înaintea verdelui și roșului. Prin urmare, a existat o inversare completă a valorilor de-a lungul secolelor.

Cartea insistă asupra acestei inversări. În primul rând, arată dezinteresul pentru albastru în societățile din Antichitate și Evul Mediu clasic (mijlociu); apoi, urmează în toate domeniile creșterea treptată și îmbunătățirea considerabilă a tonurilor de albastru din secolul al XII-lea, în special pe îmbrăcămintea și în viața de zi cu zi. După aceasta, insistă asupra problemelor sociale, morale, artistice și religioase legate de această culoare până în perioada romantică. În cele din urmă, evidențiază triumful albastrului în vremurile contemporane,

face bilanțul întrebuințărilor și semnificațiilor sale și reflectează asupra viitorului său.

Cu toate acestea, o culoare nu „vine“ niciodată singură. Ea nu are semnificație și nu „funcționează“ pe deplin decât în măsura în care este asociată sau opusă uneia ori mai multor culori. Ca să vorbim despre albastru trebuie, prin urmare, să vorbim și despre alte culori, acestea nelipsind din următoarele pagini: verdele și negrul, cu care albastrul a fost mult timp asimilat, albul și galbenul, cu care s-a combinat frecvent, și, mai presus de toate, roșul – opusul său, complementele și rivalul său de-a lungul secolelor în toate practicile occidentale legate de culoare.

O culoare discretă

De la origini până în secolul al XII-lea

Întrebuințările sociale, artistice și religioase ale culorii albastre nu sunt atât de străvechi. Ele nu apar nici măcar în Paleolitic, când oamenii, încă nomazi, dar trăind în comunitate de mult timp, au realizat primele lor picturi rupestre. În acestea nu exista loc pentru albastru. Roșu, negru, maro, ocru în toate nuanțele, dar fără albastru, fără verde și doar cu foarte puțin alb.

Aproape la fel se întâmplă și câteva milenii mai târziu, în Neolitic, când au apărut primele tehnici de vopsire: omul, devenind sedentar, a vopsit în roșu și galben cu mult înainte de a vopsi în albastru. Această culoare, oricât de prezentă în natură de la nașterea Pământului, este o culoare pe care oamenii au reprodus-o, au fabricat-o și au stăpânit-o cu dificultate și cu întârziere.

Poate că acest lucru explică de ce în Occident albastrul a rămas o culoare secundară atât de mult timp, fără să joace practic un rol în viața socială, în practicile religioase sau în

creația artistică. Comparativ cu roșul, albul și negrul, cele trei culori „de bază“ ale tuturor societăților antice, dimensiunea simbolică a albastrului era prea redusă ca să semnifice sau să transmită idei, să trezească emoții sau impresii puternice, să organizeze coduri și sisteme, să ajute la clasificare, asociere, opoziție, ierarhizare – această funcție clasificatoare fiind prima dintre funcțiile culorii din orice societate – sau chiar să comunice cu viața de Dincolo.

Locul discret al albastrului în activitățile umane și dificultatea care există în mai multe limbi vechi de a denumi această culoare i-au determinat pe mai mulți oameni de știință din secolul al XIX-lea să se întrebe dacă bărbații și femeile din Antichitate au văzut culoarea albastră sau, cel puțin, dacă au văzut-o așa cum o vedem noi azi.

Aceste întrebări nu mai sunt relevante astăzi. Dar rolul social și simbolic minor jucat de albastru în societățile europene timp de câteva milenii, din Neolitic până la mijlocul Evului Mediu, rămâne un fapt istoric incontestabil care ar trebui explorat.

Albul și cele două contrarii ale sale

Culoarea a păstrat întotdeauna o relație specială cu textilele. În același timp, pentru istoric, țesăturile și îmbrăcămintea constituie cel mai bogat și mai divers teren documentar pentru încercarea de a înțelege locul, rolul și istoria culorilor într-o societate dată, oferind un areal mai variat decât lexicul, arta sau pictura.

Universul țesăturii este cel care reunește cel mai bine problemele materiale, tehnice, economice, sociale, ideologice, estetice și simbolice. Aici se pun toate întrebările legate de culoare, cu referire la chimia coloranților, tehnicile de

vopsire, activitățile comerciale, constrângerile financiare, clasificările sociale, reprezentările ideologice, preocupările estetice. Țesăturile și îmbrăcămintea sunt domeniul cercetării multidisciplinare prin excelență. Ne vor însoți pe tot parcursul acestei cărți.

Cu toate acestea, cu privire la cele mai vechi societăți, tăcerea documentelor și a mărturiilor nu ne permite să studiem sau chiar să evidențiem această legătură privilegiată dintre culoare și îmbrăcămintea. În stadiul actual al cunoștințelor noastre, vom plasa între mileniul VI și IV î.Hr. primele practici de vopsire pe suporturi textile. Vopselele corporale și „vopsirea“ anumitor materiale vegetale (lemn, scoarță) sunt mai vechi. Iar primele fragmente de țesături vopsite care au ajuns la noi nu sunt europene, ci asiatice și africane. În Europa, abia la sfârșitul mileniului IV î.Hr. avem primele mărturii.¹ Toate se încadrează în gama tonurilor de roșu.

Acest ultim aspect este remarcabil. Până la începutul epocii romane, în Occident vopsirea unei țesături consta cel mai adesea în înlocuirea culorii originale cu o culoare din gama roșului, de la ocră și cele mai palide rozuri până la cele mai intense nuanțe de violet.

Materialele folosite pentru vopsirea în roșu – roiba, care este probabil cel mai vechi colorant, dar și alte plante, precum cârmâzul, și anumite moluște – intră ușor și în profunzimea fibrelor textile și rezistă mai bine decât alți coloranți la expunerea la soare, apă, detergenți și lumină. De asemenea, permit jocuri de nuanțe și luminozitate mai bogate decât materialele folosite pentru vopsirea în alte culori. Timp de câteva milenii, țesăturile au fost vopsite predominant în roșu. Acest lucru este confirmat încă din epoca romană de

¹ F. Brunello, *L'arte della tintura nella storia dell'umanità*, Vicenza, 1968, pp. 3-16.